

DOMINIKA JASIAK

UNIwersytet Jagielloński
Zakład Historii Polski Najnowszej
E-MAIL: D.A.JASIAK@GMAIL.COM

Negacja przeszłości w przemówieniach Władysława Gomułki jako element budowania nowej tożsamości, czyli o utrwalaniu mitu ciemnego średniowiecza, anarchistycznej Rzeczypospolitej szlacheckiej oraz biedy w II Rzeczypospolitej

STRESZCZENIE

Władysław Gomułka, będąc pierwszym sekretarzem Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w latach 1956–1970, wygłosił szereg przemówień, w których nie tylko opisywał teraźniejszość oraz poruszał problemy współczesności, ale także odnosił je do przeszłości. Spośród epok dawnych w sposób surowy i rygorystyczny oceniał zwłaszcza średniowiecze oraz Rzeczpospolitą szlachecką. Krytykował, zgodnie z poglądami formacji marksistowskiej, feudalizm i dominację Kościoła, a także anarchię, w której upatrywał źródło upadku państwa oraz współczesnych wad narodowych, nawiązując tym samym do poglądów krakowskiej szkoły historycznej. Utrwalanie mitu ciemnego średniowiecza i anarchistycznej Rzeczypospolitej szlacheckiej miało na celu wykreowanie negatywnego obrazu przeszłości, dzięki któremu możliwe byłoby budowanie nowej tożsamości społecznej niejako na gruzach starej. Trzecim okresem pojawiającym się w przemówieniach Gomułki była II Rzeczpospolita, której problemy pierwszy sekretarz partii omawiał w sposób niezwykle szczegółowy, chcąc tym samym pokazać, że w PRL, wbrew panującemu przekonaniu, żyje się lepiej niż przed wojną. Analiza wybranych przemówień Władysława Gomułki, w których pojawiają się odniesienia do powyższych trzech okresów, jest celem niniejszego artykułu.

SŁOWA KLUCZOWE

Władysław Gomułka, przemówienia, wizja historii, budowanie tożsamości

Mit uzasadnia nie tylko praktyki i wierzenia religijne, lecz cały system wartości danego plemienia, jego organizację społeczną i polityczną. W związku z tym mit jest elementem spajającym niejako plemię, jego podstawową, niezbędną ideologią, mit zapewnia funkcjonowanie plemienia w określonej postaci, pozwala na zachowanie ciągłości tradycji, stanowi legitymację władzy warstwy przywódczej, zachowuje pamięć o początkach i historii plemienia. Mit można więc nazwać przekazem, formą łączności międzypokoleniowej decydującą o tożsamości plemienia.

W. Lengauer, *Religijność starożytnych Greków*¹

Spośród wielu reform przeprowadzanych w Polsce Ludowej najtrudniejszą i najbardziej długofalową jest reforma psychiki społeczeństwa.

Prezydium MRN w Gdyni z 1952 roku²

Trzeba pługiem prawdy przeorać ów tragiczny w dziejach Polski okres, aby wykarczować do końca błakające się jeszcze kłamstwa i mity. Dopiero na tle prawdy o tym okresie ocenić można właściwie i ogrom trudności, z którymi musieliśmy walczyć, i rozmiary naszych osiągnięć.

W. Gomułka, *Święto 15-lecia PRL...*³

Konstruując tożsamość zbiorową, społeczności oraz ich poszczególni przedstawiciele sięgają do przeszłości. Można ją budować, a nawet jest to czynnik niezbędny, w opozycji do innych zbiorowości, wspólnot, a także przeszłości. Niniejszy tekst poświęcono wybranym przemówieniom Władysława Gomułki jako pierwszego sekretarza Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej (PZPR), w których widoczna jest próba budowania nowej tożsamości w opozycji do trzech wskazanych w tytule okresów dziejów Polski. Nie jest to analiza ilościowa czy zbiorcza. Przeanalizowane zostaną wybrane wypowiedzi, świadczące o kreowaniu obrazu przeszłości w konkretnym celu.

¹ W. Lengauer, *Religijność starożytnych Greków*, Warszawa 1994, s. 22, [za:] B. Malinowski, *Mit w psychice człowieka pierwotnego*, [w:] idem, *Dzieła*, t. 7, Warszawa 1990.

² Za: M. Sokołowska, *Tworzenie mitu „Czerwonej Gdyni”*, [w:] *Korzenie Gdyni, Materiały z konferencji historycznej 2 października 2002 r.*, cz. 1, Gdynia 2002, s. 101.

³ W. Gomułka, *Święto 15-lecia PRL. Z przemówienia na uroczystej akademii w Warszawie wygłoszonego 21 lipca 1959 r.*, [w:] idem, *Z kart naszej historii*, Warszawa 1982, s. 304.

Należy zaznaczyć, że autorem analizowanych przemówień nie był, co oczywiste, wyłącznie Władysław Gomułka. Pierwsze słynne publiczne wystąpienie z 1956 roku, wygłoszone 20 października, opracował Stefan Jędrzychowski i Jerzy Morawski, zaś stylistycznie Władysław Bieńkowski⁴. Niektóre przemówienia uzgadniano z Biurem Politycznym Komitetu Centralnego PZPR⁵, do innych dobierano współautorów według klucza tematycznego. Co najmniej od 1958 roku znaczną rolę w przygotowywaniu wystąpień pierwszego sekretarza odgrywali Artur Starewicz, Andrzej Werblan i Mieczysław Jagielski⁶. Współautorem przemówień Władysława Gomułki był także Walery Namiotkiewicz⁷. Tak więc analizowane w niniejszym artykule teksty są wypadkową wiedzy i zapatrywań szerszego grona osób związanych z najwyższymi kręgami władzy w omawianym okresie. Zakładamy jednak, że wygłaszane przez Gomułkę przemówienia nie były sprzeczne z jego poglądami⁸, dlatego też – dla przejrzystości niniejszego tekstu – w toku narracji jego traktować będziemy jako autora analizowanych referatów i przemówień.

Pierwszy sekretarz PZPR w latach 1956–1970 niejednokrotnie prezentował partyjny pogląd na historię, zdając sobie sprawę z roli, jaką odgrywa wyobrażenie o przeszłości w budowaniu tożsamości człowieka mającego identyfikować się z ustrojem socjalistycznym. W tym celu przywoływał i negował najczęściej trzy okresy: średniowiecze, Rzeczpospolitą szlachecką oraz II Rzeczpospolitą. Opowieść o warunkach panujących w tych czasach miała dać odbiorcom asumpt do pozytywnego ocenienia teraźniejszości, do identyfikacji z nią, a więc do zaniegowania dotychczasowej i zbudowania nowej tożsamości. Bowiem jak zauważył Rafał Stobiecki: „Nowa Polska miała być historyczną antytezą zarówno tej sprzed rozbiorów, jak i tej z lat 1918–1939”⁹.

⁴ P. Raina, *Władysław Gomułka. Życiorys polityczny*, Londyn 1969, s. 81.

⁵ *Byłem sekretarzem Gomułki, Z Walerym Namiotkiewiczem rozmawia Grzegorz Sołtyśiak*, Warszawa 2002, s. 52.

⁶ Ibidem, s. 74. O roli i poglądach historycznych A. Werblana zob. A. Czyżewski, *Andrzeja Werblana wizja historii najnowszej. Wystąpienie Andrzeja Werblana na obradach Sekcji Historii przy Wydziale Nauki KC PZPR w dniu 10 czerwca 1970 r.*, [w:] *Klio polska. Studia i materiały z dziejów historiografii polskiej XIX i XX wieku*, t. 4, red. A. Wierzbicki, Warszawa 2009.

⁷ M. Zaremba, *Komunizm, legitymizacja, nacjonalizm. Nacjonalistyczna legitymizacja władzy komunistycznej w Polsce*, Warszawa 2001, s. 285.

⁸ O poglądach Władysława Gomułki oraz tym, co wpłynęło na ich ukształtowanie, w sposób specyficzny pisali między innymi: M. E. Ożóg, *Władysław Gomułka, Biografia polityczna*, t. 1, Warszawa 1989; A. Werblan, *Sekretarz Generalny PPR*, Warszawa 1988; zob. także: *Władysław Gomułka i jego epoka*, red. E. Salwa-Syzdek, T. Kaczmarek, Warszawa 2005.

⁹ R. Stobiecki, *Między kontynuacją a dyskontynuacją. Kilka uwag na temat powojennych dziejów polskiej nauki historycznej*, [w:] *Metodologiczne problemy syntezy historii historiografii polskiej*, red. J. Maternicki, Rzeszów 1998, s. 271.

Operowanie pierwszym obrazem – wizją ciemnego średniowiecza – miało stworzyć kontrast między nową rzeczywistością a przeszłością zbudowaną na dwóch niesprawiedliwościach: dominacji feudałów nad uciskanymi warstwami niższymi oraz Kościoła nad całością życia społecznego. W przemówieniach Gomułki średniowiecze pojawia się najczęściej w ostatnim ze wspomnianych kontekstów. Jednym z przykładów potwierdzających powyższą tezę jest przemówienie, które pierwszy sekretarz partii wygłosił na krajowej naradzie partyjnego aktywu oświatowego we wrześniu 1958 roku¹⁰. Gomułka odniósł się w nim do akcji usuwania krzyży z sal szkolnych i oskarżył Kościół o łamanie umowy z 1956 roku. Mówił między innymi o „chorych, sfanatyzowanych głowach, które śnią o średniowiecznej supremacji kościoła [sic!] nad państwem”¹¹. Podkreślił też, że „nie trudno znaleźć u nas dewotki i ludzi o poglądach dostosowanych do czasów średniowiecza”¹². Było ono zatem hasłem mającym wywołać określone, pejoratywne skojarzenia, zdyskredytować mentalność, która wydawała się mówcy tak wsteczna, że dla jej opisu należało sięgnąć po właśnie tę odległą przeszłość.

Warto zauważyć, że prezentowany w publicznych przemówieniach Gomułki oficjalny pogląd na rolę Kościoła w średniowiecznej Polsce różnił się od jego faktycznych zapatrywań. Poznajemy je dzięki nieprzeznaczonemu dla szerszego grona odbiorców wystąpieniu na temat przygotowań do obchodów Tysiąclecia Państwa Polskiego. 7 czerwca 1958 roku, podczas posiedzenia Prezydium Ogólnopolskiego Frontu Jedności Narodowej (FJN) i Komitetu Tysiąclecia, Władysław Gomułka zabrał głos, zaznaczając, że nie miał wcześniej takiego zamiaru i że występuje pod wpływem usłyszanych na spotkaniu opinii¹³. Powiedział wtedy:

Mówimy, że należy w naszej historii wydobyć to wszystko, co było twórcze, postępowe, to co rozwijało naród polski i samą Polskę.

Jeżeli chodzi właśnie o ten pierwszy okres historyczny, to bodajże na pewno w dużej mierze można powiedzieć, iż chrystianizm, kościół w tym okresie odgrywał rolę postępową. Jeżeli my ograniczymy nasze badania historyczne do średniowiecza,

¹⁰ IPN Kr 056/3, t. 28, cz. 2, *Meldunek specjalny*, 27 IX 1958 r., k. 282.

¹¹ AAN, KC PZPR, 237/V-263, *Przemówienie Władysława Gomułki na krajowej naradzie partyjnego aktywu oświatowego*, 24 IX 1958, k. 25–29. W omawianym okresie w źródłach o proveniencji partyjnej, a jeszcze częściej w wytworzonych przez Służbę Bezpieczeństwa, Kościół rzymskokatolicki jako instytucja zapisywany był małą literą. Był to zabieg świadomy, mający na celu umniejszenie jego znaczenia. Warto zwrócić uwagę, że „państwo” w dokumentach tego samego typu zapisywane jest często wielką literą, a „Bóg” małą.

¹² *Ibidem*, k. 26.

¹³ AAN, KC PZPR XIA/257, *Niepublikowane przemówienie Gomułki na temat przygotowań do obchodów Tysiąclecia Państwa Polskiego wygłoszone na posiedzeniu Prezydium Ogólnopolskiego FJN i Komitetu Tysiąclecia*, 7 VI 1958, k. 8. Władysław Gomułka powiedział po swoim wystąpieniu: „Ja nie specjalnie, w ogóle na ten temat nawet nie miałem zamiaru występować, ale dzisiejsze zebranie, ale sam tok dyskusji, że tak powiem, podyktował mi potrzebę zwrócenia uwagi na pewne sprawy, o których mówiłem”.

to wydaje się, że w historii wykażemy do tego okresu tylko postępową rolę kościoła. Natomiast nie wykażemy [jego] negatywnej roli w późniejszych czasach, szczególnie w okresie, w którym się przejawiała, gdyż nie ulega wątpliwości, że w różnych okresach historii polskiej ta rola kościoła katolickiego była różna¹⁴.

Nie sposób nie zauważyć, że średniowiecze zyskiwało w oczach pierwszego sekretarza, jak i w propagandzie komunistycznej w ogóle, w okresie sporu o Milenium. Ten sam mechanizm pojawiał się, gdy poruszano kwestię stosunków z Niemcami¹⁵ – mimo kreślonej wizji ciemnego średniowiecza problem niemiecki jawił się jako ciągły, a nawet dawał poczucie ciągłości właśnie z owym w gruncie rzeczy negowanym okresem. Było to widoczne zwłaszcza podczas obchodów Tysiąclecia Państwa Polskiego, w przemówieniach w Poznaniu oraz na nadzwyczajnej sesji Sejmu, podczas których Gomułka wprost stwierdził, że największym wkładem państwa Piastów w dzieje Europy było „danie skutecznego oporu feudałom niemieckim”¹⁶.

Drugim okresem, który Władysław Gomułka uznawał za godny nagany, była Rzeczpospolita szlachecka. Wytykał jej „ściskające króla za gardło szlacheckie i możnowładcze” *pacta conventa* oraz *liberum veto*, anarchistyczne swobody możnowładztwa i szlachty, odmawianie przez tych ostatnich płacenia podatków na wojsko, zły system wolnej elekcji oraz regres społeczny i gospodarczy¹⁷. W okresie swych rządów pierwszy sekretarz nie zmienił poglądów na ten temat, czego potwierdzeniem są słowa wypowiedziane w 1957 i 1966 roku:

Każdy szlachecki warchoł dla własnej fantazji lub za judaszowskie, obce srebrniki zrywał sejmy i unicestwiał najszlachetniejsze, z punktu widzenia interesów Polski, uchwały¹⁸.

Wzrostowi potęgi „królewiał” – Radziwiłłów, Wiśniowieckich, Ostrogskich, Koniecpolskich, Lubomirskich i im podobnych – towarzyszy zmniejszenie liczebności i upadek znaczenia średniej szlachty. Demokracja szlachecka staje się jedynie parawanem dla rządów oligarchii magnackiej [...]. Rozwój folwarku pańszczyźnianego i surowcowego eksportu przekształcał Polskę w kolonialne zaplecze Zachodu, podrywał podstawy egzystencji rodzimych miast, a dyktatura szlachty wyzuwała z praw stan mieszczański i kmieci¹⁹.

¹⁴ Ibidem, k. 4–5.

¹⁵ J. Brynkus, *Komunistyczna ideologizacja a szkolna edukacja historyczna w Polsce (1944–1989)*, Kraków 2013, s. 231–232.

¹⁶ W. Gomułka, *1000-lecie Państwa Polskiego. Z przemówienia na manifestacji w Poznaniu, wygłoszonego 17 kwietnia 1966 r.*, [w:] idem, *Z kart naszej historii*, op. cit., s. 368; idem, *Nadzwyczajna sesja Sejmu z okazji 1000-lecia Państwa Polskiego. Przemówienie wygłoszone 21 lipca 1966 r.*, [w:] idem, *Z kart naszej historii*, op. cit., s. 373.

¹⁷ *Władysław Gomułka odpowiada na pytania robotników poznańskich. Przemówienie na spotkaniu z załogą Cegielskiego w Poznaniu dnia 5 VI 1957 r.*, Warszawa 1957, s. 30–31.

¹⁸ Ibidem, s. 31.

¹⁹ W. Gomułka, *Nadzwyczajna sesja Sejmu z okazji 1000-lecia Państwa Polskiego. Przemówienie wygłoszone 21 lipca 1966 r.*, [w:] idem, *Z kart naszej historii*, op. cit., s. 381–382.

Skojarzenia z tezami stawianymi przez historyków szkoły krakowskiej nie są tu przypadkowe. Jak zauważył Marcin Zaremba, właśnie ich dzieła (między innymi Józefa Szujskiego) były źródłem wizji kreślonej przez pierwszego sekretarza²⁰. Odbiorcy mogli usłyszeć i przeczytać (przemówienia Gomułki drukowane były w prasie, broszurach i corocznych zbiorach), że szlachta drobna i bezrolna sprzedawała swoje głosy magnatom na sejmikach, a w Polsce zamiast polityki tolerancji XVI wieku zapanował „wojujący katolicyzm” połączony z upadkiem miast i zwiększeniem „ucisku chłopą”, przy jednoczesnej szybkiej odbudowie fortun magnackich po wojnach XVII-wiecznych. W kulturze zapanować miała ciemnota i zacofanie²¹. Był to według Gomułki:

[...] najsmutniejszy okres w dziejach narodu, okres staczania się państwa polskiego po równi pochyłej ku upadkowi. Czynnikiem sprawczym tego upadku była oligarchia magnacka, sobiepaństwo możnych, obskurantyzm i fanatyzm triumfującej kontrreformacji, które w krótkim czasie roztrwoniły siły i dorobek wielu poprzednich pokoleń²².

Taką ocenę I Rzeczypospolitej Gomułka formułował nie bez przyczyny. Uważał, że „zgubny anarchistyczny duch szlachecki kołacze się jeszcze po dzień dzisiejszy wśród pewnej części [...] społeczeństwa”²³, i chciał, aby był on wyraźnie napiętnowany. Postawy pojawiające się w polskim społeczeństwie doby sobie współczesnej odwoływał do postawy polskich magnatów. W 1957 roku mówił do robotników w Poznaniu:

Są ludzie, którym nic się nie podoba w dzisiejszej Polsce, niczego się nie nauczyli z naszej dalszej i bliższej przeszłości historycznej. Działają w naszym społeczeństwie różne reakcyjne siły rozkładu, siły, którym interes narodu jest tak samo obcy, jak obcy był niegdyś dla wielu polskich magnatów. Zaślepienie klasową nienawiścią do Związku Radzieckiego i do socjalizmu, siły te prowadzą wrogą dla interesów Polski propagandę, usiłują zasiać niewiarę w masach do słusznej polityki zewnętrznej rządu, prowadzą kłamliwą, bzdurną nieraz propagandę, zmierzającą do podważenia sojuszu polsko-radzieckiego²⁴.

Przywołanie przeszłości, nawet tej dalekiej, było więc dla pierwszego sekretarza okazją do uzasadnienia czy usprawiedliwienia współczesnej polityki władz. Najwyraźniej widać ten zabieg na przykładzie II Rzeczypospolitej.

W przemówieniach Gomułki wypowiedzi na temat sytuacji panującej w tym okresie połączone są z odwołaniem do teraźniejszości, co ma kształtować

²⁰ M. Zaremba, op. cit., s. 266.

²¹ W. Gomułka, *Nadzwyczajna sesja Sejmu z okazji 1000-lecia Państwa Polskiego...*, op. cit., s. 383, 386.

²² Ibidem, s. 381.

²³ *Władysław Gomułka odpowiada na pytania robotników poznańskich...*, op. cit., s. 31.

²⁴ Ibidem.

tożsamość obywatela Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej (PRL), którego poczucie niezadowolenia z rzeczywistości powinno być mniejsze, gdy uświadomi sobie, że jego sytuacja jest lepsza niż przed wojną²⁵. Przypominanie o tym fakcie w sposób tak wyraźny i otwarty świadczy o myśli, która musiała dręczyć Gomułkę: że jego wizja przeszłości (w wypadku dwudziestolecia – przeszłości przeżytej) zaczyna się w społeczeństwie zacierać i że okres międzywojnia staje się dla obywateli bardziej atrakcyjny, postrzegany mniej negatywnie, niż powinien. Pierwszy sekretarz mówił o tym w 1957 roku podczas wspomnianego już spotkania z robotnikami zakładu Cegielskiego:

Jeżeli ktoś mówi, że przed wojną powszechnie dla wszystkich było lepiej, to widocznie nie zna ludzi pracy w okresie przedwojennym, nie wie, co to znaczy nie mieć pracy, być bezrobotnym. Polska Ludowa zrobiła wielki krok na drodze likwidacji biedy i nędzy ludu pracującego²⁶.

Dla pierwszego sekretarza cel przywoływania przeszłości jest jasny:

Cały sens powracania do historii sprowadza się do tego, aby się na niej uczyć, aby wyciągać z przeszłości słuszne wnioski dla teraźniejszości i przyszłości. [...] Jest to tym bardziej potrzebne, gdyż myśli i uwagi człowieka koncentrują się zwykle na aktualnej chwili, na dniu dzisiejszym, szczególnie na jego troskach, brakach i bolączkach. Minionego bólu człowiek nie odczuwa, choćby ten ból był kiedyś najdotkliwszy. Jeśli nawet o nim myśli, to ze spokojem. Aktualny ból zawsze drażni i denerwuje, choćby był nawet łagodny. Ponadto w minionym dwudziestolecu wyrosło nowe, młode pokolenie, które nie odczuło i z własnego doświadczenia nie zna bólów ciężkiego, ponurego i często beznadziejnego życia ludzi pracy w mieście i na wsi w tamtym okresie. Warto więc zestawić i porównać dzień wczorajszy z dniem dzisiejszym²⁷.

Z tego powodu w przemówieniach spotykamy tak liczne odwołania do warunków życia w międzywojennej Polsce. Elementy, które powtarzają się w odmalowanym przez Gomułkę obrazie dwudziestolecia, to słabo rozwinięty przemysł, wysokie bezrobocie („Praca ta, dzisiaj tak często lekceważona i nie szanowana przez wielu, stała się wówczas niedoścignionym marzeniem dla setek tysięcy i milionów ludzi”²⁸), liczni ludzie zbędni na wsi, eksport powodujący głód²⁹. Lubujący się w przykładach statystycznych pierwszy sekretarz podawał:

²⁵ Władysław Gomułka odpowiada na pytania wyborców. Przemówienie wygłoszone na spotkaniu z wyborcami w Warszawskich Zakładach Przemysłu Odzieżowego Nr 2, 9 stycznia 1957 r., Warszawa b.r. (broszura).

²⁶ Władysław Gomułka odpowiada na pytania robotników poznańskich..., op. cit., s. 6.

²⁷ W. Gomułka, *XX rocznica strajków chłopskich. Z przemówienia na centralnej akademii w Krakowie wygłoszonego 17 sierpnia 1957 r.*, [w:] idem, *Z kart naszej historii*, op. cit., s. 220.

²⁸ Ibidem s. 222.

²⁹ Władysław Gomułka odpowiada na pytania robotników poznańskich..., op. cit., s. 6.

Eksport dokonywał się kosztem głodu ludzi. Do Anglii np. eksportowała Polska cukier po 10 gr za kilogram, gdy na rynku wewnętrznym kosztował ten sam cukier 1 zł, a miliony dzieci polskich albo wcale nie dostawały cukru, albo minimalne ilości, albo też karmiło się je sacharyną³⁰.

Mówił o biedzie i nędzy, regresie rolnictwa, karłowatych gospodarstwach, obiecywanej reformie rolnej, rosnącym zagęszczeniu ludności, masowej emigracji zarobkowej („jak za czasów zaborów”³¹). Podkreślał wpływ kapitału zagranicznego, który traktował Polskę „jak teren kolonialnej eksploatacji”³², przerzucając na nią koszty kryzysu. Taka ocena prezentowana była również przez innych przedstawicieli władzy, a także oczekiwana i przyjmowana z aprobatą przez jej elity³³.

Opisując sytuację panującą w II Rzeczypospolitej, Władysław Gomułka uciekał się częstokroć do danych statystycznych. Podawał, jakie były plony ziemniaków, buraków czy pszenicy w poszczególnych latach dwudziestolecia międzywojennego. Powoływał się na roczniki statystyczne z międzywojnia, aby uwiarygodnić rysowany przez siebie obraz, a ciągi cyfr przeplatane były „opowieściami”, bo tak trzeba te wypowiedzi nazwać, w stylu pozytywistycznych nowel:

Głodne przednówki i brak chleba wśród tej kategorii chłopów zaczynały się już w styczniu i lutym, a nieraz jeszcze wcześniej. Poważna część dzieci nie chodziła w zimie do szkoły z braku obuwia. Bywało, że w domu na całą rodzinę znajdowała się 1 para obuwia, którą w razie nieodzownej konieczności użytkowali wszyscy starsi członkowie rodziny. Gospodynie zachowywały na powtórny użytek soloną wodę po ugotowaniu ziemniaków. Zapałki, których cena była wysoka, zaliczało się wprost do luksusu. W jesienne i zimowe wieczory okna chat były przeważnie ciemne lub błyskały tylko na krótką chwilę³⁴.

Gomułka skrupulatnie wyliczał pensję, jaką otrzymywał robotnik rolny, oraz ceny produktów spożywczych i przemysłowych³⁵. Stan gospodarki II Rzeczypospolitej miał być przyczyną, a w związku z tym także usprawiedliwieniem problemów w PRL.

³⁰ Ibidem, s. 6–7.

³¹ W. Gomułka, *40-lecie powstania KPP. Przemówienie na uroczystej akademii w Warszawie wygłoszone 16 grudnia 1958 r.*, [w:] idem, *Z kart naszej historii*, op. cit., s. 288.

³² Ibidem, s. 287.

³³ M. F. Rakowski, *Dzienniki polityczne 1958–1962*, Warszawa 1998, s. 48. Rakowski w swoim dzienniku pod datą 9 października 1958 roku zapisał: „Dopiero dziś przeczytałem referat wygłoszony przez Cyrankiewicza na Uniwersytecie Warszawskim z okazji rozpoczęcia roku akademickiego. [...] Referat zajmuje całą stronę TL, ale jest w nim sporo ciekawych myśli. Dwie z nich wydają mi się bardzo interesujące. [...] Polska kapitalistyczno-obszarnicza zamieszkiwała w suterrenach międzynarodowego kapitału, a ochłapy przypadały tylko nielicznym. Bardzo odpowiada mi ten tok rozumowania”.

³⁴ W. Gomułka, *XX rocznica strajków chłopskich...*, op. cit., s. 227–228.

³⁵ Ibidem, s. 229.

Oprócz gospodarki II Rzeczypospolitej polem zainteresowania Gomułki był także ustrój i cechy sprawowania władzy w dwudziestoleciu międzywojennym. W początkowych latach rządów pierwszy sekretarz skupiał się na okresie sanacyjnym, z czasem rozciągał swoją negatywną ocenę na okres wcześniejszy. Stało się to widoczne po 1967 roku, kiedy wystąpienia i wypowiedzi intelektualistów przeciw posunięciom władzy PRL dogłębnie uraziły pierwszego sekretarza. To zaś spowodowało obarczenie intelektualistów czasów II Rzeczypospolitej odpowiedzialnością za legitymizację „burżuazyjnej” władzy po 1918 roku³⁶.

Odbiorcy mogli usłyszeć o tym, że w II Rzeczypospolitej obowiązywała niedemokratyczna ordynacja, a wybory były fałszowane, w dodatku bojkotowała je ludność, o czym miał świadczyć fakt, że frekwencja była na poziomie 45%³⁷. Panowała dyktatura i terror, a sanacja była grabarzem Polski, która jawiła się wówczas jako macocha³⁸.

Oprócz roczników statystycznych w swoich przemówieniach Gomułka powoływał się na gazety wydawane w dwudziestoleciu międzywojennym, takie jak „Głos Poranny”, „Ilustrowany Kurier Codzienny”, „Republika”, „Nowy Dziennik Łódzki”³⁹. Mogły trafiać i zapewne trafiały do słuchaczy umiejętnie dobrane cytaty, jak choćby ten, w którym dziennikarz „Republiki” 19 września 1931 roku opisywał losy rodziny bezrobotnego włókniarza:

Bezrobotny chodzi tylko w marynarce, koszuli nie ma. Wszystko sprzedane. Przez cały tydzień żywią się zupą z obierzyn kartoflanych... Dzieciom wzdęły się brzuchy do straszliwej objętości. Żona chodzi na ul. Składową, zbiera węgiel spadający z wozów⁴⁰.

II Rzeczpospolita zhańbić się miała zaborem ziem ukraińskich i białoruskich⁴¹, przy czym, wracając do jej początków, Władysław Gomułka głosił, że swoje odrodzenie Polska zawdzięczała rewolucji październikowej, upadek zaś odrzuceniu sojuszu ze Związkiem Radzieckim i polityce faszystowskich rządów, których przedstawiciele objawili się jako „bohaterowie szosy zaleszczyckiej”⁴².

³⁶ Ibidem, s. 230; idem, *Stanowisko partii – zgodne z wolą narodu. Z przemówienia na spotkaniu z warszawskim aktywem partyjnym wygłoszonego 19 marca 1968 r.*, [w:] idem, *Z kart naszej historii*, op. cit., s. 422.

³⁷ Idem, *XX rocznica strajków chłopskich...*, op. cit., s. 231.

³⁸ Idem, *Uroczystości 50-lecia Związku Włóknarzy w Łodzi. Z przemówienia wygłoszonego 22 listopada 1958 r.*, [w:] idem, *Z kart naszej historii*, op. cit., s. 270.

³⁹ Ibidem, s. 263.

⁴⁰ Ibidem, s. 264.

⁴¹ Idem, *XX rocznica powstania PPR. Przemówienie na centralnej akademii wygłoszone 20 stycznia 1962 r.*, [w:] idem, *Z kart naszej historii*, op. cit., s. 354

⁴² Idem, *Święto 15-lecia PRL. Z przemówienia na uroczystej akademii w Warszawie wygłoszonego 21 lipca 1959 r.*, [w:] idem, *Z kart naszej historii*, op. cit., s. 311.

Spośród pojawiających się w przemówieniach Gomułki trzech okresów dziejów Polski, do których jego stosunek był negatywny, narracja o średniowieczu jest najmniej jednoznaczna – w kontekście polityki wobec Kościoła (pierwszy sekretarz swojej refleksji nad przeszłością nigdy nie zawieszał w próżni, zawsze odnosił ją do teraźniejszości) jest to narracja negatywna, mit ciemnego średniowiecza jest tu wyraźnie widoczny. Jednak w okresie obchodów Tysiąclecia Państwa Polskiego ton jest zupełnie inny: identyfikacja werbalna władz komunistycznych z przeszłością Polski (dodajmy: z przeszłością do XVI wieku) staje się bardzo silna. Późniejszy okres – od końca XVI do XVIII wieku – będzie w przemówieniach Gomułki zawsze przedstawiany negatywnie, jako zwycięstwo egoizmu i anarchii, prowadzące wprost do upadku Polski. W obu przypadkach utrwalano czy też tworzono obraz epoki dawnej, dla którego przeciwwagą mogły być tylko ustalenia uczonych. W przemówieniach Gomułki pojawia się jeszcze jeden okres z przeszłości, wspominany zresztą najczęściej – jest to II Rzeczpospolita, polityka jej władz, a przede wszystkim kondycja gospodarcza. Zachodzi tu jednak oczywista różnica, gdyż w wypadku II Rzeczypospolitej można było odwołać się do doświadczeń bezpośrednich społeczeństwa, do pamięci. Zresztą sam Gomułka, urodzony w 1905 roku, całe dwudziestolecie przeżył jako człowiek świadomy⁴³. Mogło mu się więc wydawać, że jest w stanie prawidłowo ocenić kondycję gospodarczą tego czasu. Miał ku temu dwie przesłanki: po pierwsze, sam żył i działał politycznie w dwudziestoleciu międzywojennym, po drugie, był jako pierwszy sekretarz odpowiedzialny za tę sferę i był przekonany, że jest w niej specjalistą. Pamięć i materiały statystyczne stały się więc podstawą do stworzenia obrazu II Rzeczypospolitej, który wiele razy prezentował podczas swoich przemówień.

BUILD A NEW IDENTITY IN OPPOSITION TO THE THREE PERIODS
OF POLISH HISTORY. MIDDLE AGES, THE POLISH-LITHUANIAN
COMMONWEALTH BEFORE THE PARTITIONS AND THE SECOND REPUBLIC
IN SELECTED SPEECHES OF WŁADYSŁAW GOMUŁKA

ABSTRACT

The paper discusses the selected speeches of Władysław Gomułka (1st secretary of the Polish Communist Party from 1956 to 1970), in which the attempt to build a new identity in opposition to the three periods of Polish history, indicated in the title, is visible. This is not a quantitative analysis – selected statements will be analyzed for the evidence of creating the image of the past for a specific purpose. It should be noted that the author of speeches was not only Gomułka, but also his co-workers. As such, this article analyzes texts that represented the views of wide range of people from the highest circles of power in the period in question. In the years 1956–1970, Gomułka many times presented the Party view of history, understanding the importance of

⁴³ P. Raina, *op. cit.*, s. 9.

an idea of the past in building a new socialist human identity. For this purpose, Gomułka frequently talked about three periods, which have been highlighted in the topic of this text: Middle Ages, the Polish-Lithuanian Commonwealth before the partitions and the Second Republic. His stories about the conditions prevailing in those periods were supposed to convince the listeners to look in positive light on the present time, to identify with it – and therefore to deny the existing to this point collective identification and to replace it with a new identity.

KEYWORDS

Władysław Gomułka, speeches, creating an image of the past, building of a new identity

BIBLIOGRAFIA

ARCHIWALIA

1. Archiwum Akt Nowych
 - a. KC PZPR, 237/V-263, *Przemówienie Władysława Gomułki na krajowej naradzie partyjnego aktywu oświatowego*, 24 IX 1958.
 - b. KC PZPR XIA/257, *Niepublikowane przemówienie Gomułki na temat przygotowań do obchodów Tysiąclecia Państwa Polskiego wygłoszone na posiedzeniu Prezydium Ogólnopolskiego FJN i Komitetu Tysiąclecia*, 7 VI 1958.
2. Instytut Pamięci Narodowej Kraków, Wojewódzki Urząd Spraw Wewnętrznych w Krakowie 056/3, t. 28, cz. 2, *Meldunek specjalny*, 27 IX 1958 r.

ŹRÓDŁA DRUKOWANE

1. *Byłem sekretarzem Gomułki, z Walerym Namiotkiewiczem rozmawia Grzegorz Sołtyś*, Warszawa 2002.
2. Gomułka W., *Z kart naszej historii*, Warszawa 1982.
3. Rakowski M. F., *Dzienniki polityczne 1958–1962*, Warszawa 1998.
4. *Władysław Gomułka odpowiada na pytania robotników poznańskich. Przemówienie na spotkaniu z załogą Cegielskiego w Poznaniu dnia 5 VI 1957 r.*, Warszawa 1957.
5. *Władysław Gomułka odpowiada na pytania wyborców, Przemówienie wygłoszone na spotkaniu z wyborcami w Warszawskich Zakładach Przemysłu Odzieżowego Nr 2, 9 stycznia 1957 r.*, Warszawa b.r. (broszura).

OPRACOWANIA

1. Brynkus J., *Komunistyczna ideologizacja a szkolna edukacja historyczna w Polsce (1944–1989)*, Kraków 2013.
2. Czyżewski A., *Andrzeja Werblana wizja historii najnowszej. Wystąpienie Andrzeja Werblana na obradach Sekcji Historii przy Wydziale Nauki KC PZPR w dniu 10 czerwca 1970 r.*, [w:] *Klio polska. Studia i materiały z dziejów historiografii polskiej XIX i XX wieku*, t. 4, red. A. Wierzbicki, Warszawa 2009.
3. Lengauer W., *Religijność starożytnych Greków*, Warszawa 1994.
4. Malinowski B., *Mit w psychice człowieka pierwotnego*, [w:] idem, *Dzieła*, t. 7, Warszawa 1990.

5. Ożóg M. E., *Władysław Gomułka, Biografia polityczna*, t. 1, Warszawa 1989.
6. Raina P., *Władysław Gomułka. Życiorys polityczny*, Londyn 1969.
7. Sokołowska M., *Tworzenie mitu „Czerwonej Gdyni”*, [w:] *Korzenie Gdyni, Materiały z konferencji historycznej 2 października 2002 r.*, cz. 1, Gdynia 2002.
8. Stobiecki R., *Między kontynuacją a dyskontynuacją. Kilka uwag na temat powojennych dziejów polskiej nauki historycznej*, [w:] *Metodologiczne problemy syntezy historii historiografii polskiej*, red. J. Maternicki, Rzeszów 1998.
9. Werblan A., *Sekretarz Generalny PPR*, Warszawa 1988.
10. *Władysław Gomułka i jego epoka*, red. E. Salwa-Syzdek, T. Kaczmarek, Warszawa 2005.
11. Zaremba M., *Komunizm, legitymizacja, nacjonalizm. Nacjonalistyczna legitymizacja władzy komunistycznej w Polsce*, Warszawa 2001.